

Georges Mink, *La Pologne au coeur de L'Europe. De 1914 à nos jours. Histoire politique et conflits de mémoire*, Paris 2015, Buchet Chastel, ss. 658

Mam nieodparte wrażenie, że Polacy raczej lubią czytać książki na temat historii swojego kraju (zwłaszcza może tej najnowszej), napisane przez zagranicznych (szczególnie zachodnich) autorów. Nie żeby liczyli na to, że z tego typu opracowań dowiedzą się czegoś szczególnego, nieznanego im wcześniej, istotnie nowego na temat rodzimej historii, ale po prostu ciekawi są tego, jakie wydarzenia, postacie, zjawiska, wątki i procesy będą wydobywać i jak będą je interpretować zagraniczni badacze. Jest przy tym oczywiste, że tego typu prace pisane są w pierwszej kolejności nie dla nas, lecz dla rodaków poszczególnych autorów. W opracowaniach takich niejednokrotnie objaśniane są fakty i zjawiska na ogół zrozumiałe dla Polaków, ale niekoniecznie oczywiste nawet dla interesujących się historią naszego kraju cudzoziemców.

Taką właśnie publikacją jest wydana w Paryżu w październiku 2015 r. książka autorstwa wybitnego socjologa i politologa Georges'a Minka¹, który polskim czytelnikom jest znany przede wszystkim jako Autor wydanej ćwierć wieku temu rozprawy na temat ostatniej dekady PRL. Pracy w swoim czasie prekursorskiej

¹ Tytuł książki Minka jest świadomym nawiązaniem do tytułu dzieła Normana Daviesa *Heart of Europe. A Short History of Poland*, Oxford 1984.

i niewątpliwie oryginalnej². Mink, który przez wiele lat pracował w Centre National de la Recherche Scientifique, a obecnie jest profesorem w Kolegium Europejskim w Natolinie i od 2015 r. przewodniczącym International Council for Central and East European Studies, tym razem na badawczy warsztat wziął dzieje Polski ostatnich stu lat. Od razu należy stwierdzić, że i w tym wypadku mamy do czynienia z próbą udaną, co nie znaczy, że książka ta nie skłania do polemik, stawiania pytań, formułowania na jej obrzeżu badawczych hipotez. Warto też pamiętać, że jest to już druga w ciągu dwudziestu lat – poświęcona najnowszym dziejom naszego kraju – autorska synteza opublikowana nad Sekwaną.

Pierwszą przygotował Pierre Buhler, zawodowy dyplomata, m.in. późniejszy ambasador Francji w Polsce w latach 2012–2016³. Książka jego autorstwa – w dwa lata po paryskiej premierze – została także opublikowana po polsku⁴. O ile jednak Buhler swoją syntezę dziejów Polski poświęcił okresowi 1939–1995, to znaczy w zdecydowanej większości latom, gdy z punktu widzenia niemieckiego okupanta, a w latach 1939–1941 także i radzieckiego, państwo polskie w praktyce w ogóle nie istniało – w rzeczywistości zaś jego instytucje funkcjonowały w okupowanym kraju w podziemiu oraz na uchodźstwie we Francji, a później w Wielkiej Brytanii – a następnie przez 45 lat rządów komunistycznych było uzależnione od ZSRR i pozbawione suwerenności, o tyle Mink przedmiot swojej analizy znacząco rozszerzył w tył i w przód i uczynił nim okrągłe stulecie wyznaczone latami 1914–2014. W ten sposób objął też rozważaniami czas Wielkiej Wojny, lata II Rzeczypospolitej, a także pierwsze ćwierćwiecze III Rzeczypospolitej. Dzięki temu opisał również funkcjonowanie państwa polskiego w okresach niepodległości.

Równoległe – obok mniej czy więcej uporządkowanej narracji – przedmiotem swoich analiz uczynił bardzo dzisiaj popularną i zasygnalizowaną już w tytule książki kwestię „konfliktów pamięci”. Jest więc to z jednej strony napisana w tradycyjnym (co w żadnym razie nie znaczy, że w przestarzałym) układzie chronologicznym tzw. historia wydarzeniowa, a z drugiej strony towarzyszą jej rozważania nad miejscem poszczególnych wydarzeń, procesów i ludzi w naszej wspólnej przeszłości. Autor interesuje się także współczesnymi interpretacjami dokonań tychże ludzi i dzisiejszymi ocenami minionych zjawisk społecznych.

Mink dedykował tę książkę pamięci Bronisława Geremka, co samo w sobie – w oczach zapewne znacznej grupy jej czytelników – plasuje ją dość jednoznacznie na współczesnej polskiej scenie politycznej. Dla tych wszystkich, dla których Geremek był przede wszystkim wybitnym historykiem-mediewistą,

² G. Mink, *Siła czy rozsądek? Historia społeczna i polityczna Polski (1980–1989)*, Warszawa 1992 (oryg. franc. 1989).

³ P. Buhler, *Histoire de la Pologne communiste. Autopsie d'une imposture*, Paris 1997.

⁴ P. Buhler, *Polska droga do wolności 1939–1995*, Warszawa 1999. Piętnaście lat później, tym razem pod pierwotnym tytułem francuskiego oryginału, ukazało się w praktyce niezmienione wydanie drugie: idem, *Anatomia oszustwa. Polska w czasach komunizmu*, Warszawa 2014.

a równocześnie działaczem antykomunistycznej opozycji w PRL, a następnie jednym z najbardziej znanych ekspertów Solidarności i doradców Lecha Wałęsy, wreszcie jednym ze współautorów przekształceń ustrojowych w Polsce i współzałożycieli III Rzeczypospolitej, jest to rodzaj rekomendacji jak najlepszej. Ale z kolei dla tych wszystkich, którzy w Geremku widzą zwłaszcza czy niemal wyłącznie byłego działacza partyjnego, następnie zaś prominentnego przedstawiciela „lewicy laickiej” w „obozie posierpniowym”, a przy tym wszystkim uważali go za człowieka wyniosłego, nadmiernie ambitnego i żądnego władzy, dedykacja Autora na pewno nie jest zachęcająca. Wydaje się jednak niemal pewne, że Mink, decydując się na nią, miał tego pełną świadomość i od samego początku chciał się „spozycjonować” politycznie wobec czytelników.

Banałem jest stwierdzenie, że w praktyce każda książka jest osobistym dziełem jej autora. Jednak w tym wypadku mamy do czynienia rzeczywiście z autorską wizją i oceną ostatnich stu lat dziejów Polski. Mink w koleżeńskej dedykacji nazwał ją nawet nieco przewrotnie „nietypową historią do czytania w poprzek”. Swoje rozważania oparł na bogatej polsko-, francusko- i anglojęzycznej literaturze przedmiotu i publikowanych źródłach. Nie prowadził natomiast na potrzeby tej książki odrębnych badań archiwalnych, z czego jednak nie czyniłbym mu wyrzutów zwłaszcza w sytuacji, gdy wykorzystał także polską prasę, w tym niektóre publikacje drugoobiegowe. Bibliografię podzielił na kilka mniejszych części, w których zastosował klasyczny układ alfabetyczny. Pierwsza podgrupa obejmuje zespół dzieł w języku polskim cytowanych lub wykorzystanych przez Autora i składa się z podręczników, monografii i esejów. W drugiej znalazł się wybór dzieł o charakterze generalnym. Trzecia podgrupa zawiera prace poświęcone II wojnie światowej, czwarta została nazwana po prostu „Polska komunistyczna” i wreszcie piąta gromadzi prace dotyczące okresu po 1989 r. Wypada też dodać, że Mink zawarł w swojej pracy przygotowany bardzo starannie, zwłaszcza jak na francuskie zwyczaje, indeks nazwisk, rozbudowany (po polsku i po francusku) wykaz skrótów i akronimów oraz niezwykle przydatne – zwłaszcza dla niepolskiego czytelnika – swoiste „drzewo chronologiczne” polskich partii politycznych od XIX w. do czasów nam współczesnych. Wyodrębnił przy tym partie: komunistyczne, socjalistyczne, liberalno-demokratyczne, chłopskie, razem chrześcijańsko-demokratyczne i konserwatywne oraz endeckie. W tym wypadku na podkreślenie zasługuje solidność i precyzja Autora.

Dodać wypada – w tym miejscu wchodzimy już głębiej w strukturę wewnętrzną dzieła – wykaz (posłużę się tutaj określeniem zaczerpniętym od Normana Daviesa) włączonych w tekst „kapsułek” („Liste des encadrés”) oraz listę portretów, czyli sylwetki dwudziestu wybranych przez Autora postaci historycznych. Jak każdy wybór może on być krytykowany i kontestowany, ale generalnie Mink przywołuje rzeczywiście najważniejsze postacie historyczne, choć trudno nie zauważyć wśród nich „przechyłu” w jedną polityczną stronę. Oczywiście chodzi tutaj o osoby, z którymi Autor był/jest zaprzyjaźniony, a w każdym razie sympatyzuje z ich poglądami. Ciekawe, że tylko sześć pierwszych postaci odnosi się do II Rzeczypospolitej i losów wojennego uchodźstwa:

Roman Dmowski, Józef Piłsudski, Gabriel Narutowicz, Józef Beck, Władysław Anders i Władysław Sikorski. Można wprawdzie dyskutować, czy jest to najbardziej reprezentatywne przedstawicielstwo polityczne II Rzeczypospolitej, skoro z trzech międzywojennych prezydentów pojawia się tylko jeden i to ten, który był nim zdecydowanie najkrócej, ale wszyscy wymienieni byli politykami (czterech z nich także wojskowymi) i niewątpliwie odgrywali ważną — rzeczywistą i/lub symboliczną — rolę w dwudziestowiecznej historii Polski.

Dalej pojawiają się poważniejsze problemy, ponieważ Autor przywołuje sylwetki czterech pierwszych sekretarzy Komitetu Centralnego PZPR: Bolesława Bieruta, Władysława Gomułki, Edwarda Gierka i Wojciecha Jaruzelskiego, dwóch duchownych: kardynałów Stefana Wyszyńskiego i Karola Wojtyły (papieża Jana Pawła II), sześciu opozycjonistów (w takiej kolejności): Jacka Kuronia, Karola Modzelewskiego, Adama Michnika, Lecha Wałęsy, Bronisława Geremka i Tadeusza Mazowieckiego oraz dwóch — związanych z opozycją — działających na emigracji intelektualistów: Leszka Kołakowskiego i Czesława Miłosza. Generalnie trudno mieć jakiegokolwiek poważne pretensje do Autora o treść tych syntetycznych biogramów. Jedyne poważny zarzut z mojej strony dotyczy braku jakiegokolwiek — choćby symbolicznej — wzmianki w biogramie Wałęsy dotyczącej jego współpracy ze Służbą Bezpieczeństwa w charakterze tajnego współpracownika „Bolka”. Nawet jeżeli Mink ma zastrzeżenia do podnoszonych w tym zakresie zarzutów, powinien jednak wspomnieć, że taki problem istnieje i takie oskarżenia na gruncie naukowym są w Polsce publicznie formułowane.

Znacznie trudniej jest natomiast dyskutować nad doborem takich a nie innych osiemnastu „kapsułek”. Autor poza kwestiami, które ze względu na miejsce zajmowane w „zwyczajowym myśleniu o Polsce” po prostu musiały znaleźć się w tym zestawie, zawarł w „kapsułkach” także tematy o mniejszym ciężarze gatunkowym, ale interesujące dla niego samego jako socjologa i politologa. Kolejno były to więc: „Romantisme ou positivisme: catégories de distinction face à l'ennemi”, „Structure sociale avant 1914”, „Structure sociale 1920–1939”, „Katyń”, „1945: bilan de la guerre”, „Le plan Marshall”, „La nomenclatura”, „Purges et procès”, „Le pacte de Varsovie”, „Le révisionisme”, „Robotnik”, „Séance de reconstruction historique à Jachranka (Histoire orale, 8–11 novembre 1997)”, „Le gorbatchévisme”, „Structure sociale après 1989”, „Le groupe de Vise-grad”, „Les relations russo-polonaises”, „Les relations germano-polonaises”, „Les relations polono-ukrainiennes depuis 1989”⁵. Wydaje się przy tym znamienne, a w każdym razie zastanawiające to, że zainteresowania — skłaniającego go do przygotowania osobnej „kapsułki” — nie wzbudziła u Minka „struktura społeczna lat 1939–1945”. Prawdopodobnie dla czytelnika francuskiego czy — szerzej — zachodniego pożyteczne byłyby też takie egzotyczne dla niego hasła

⁵ Zwraca w tym miejscu uwagę brak odrębnej „kapsułki” poświęconej wzajemnym relacjom polsko-żydowskim, w tym stosunkowo często podnoszonej na Zachodzie kwestii „tradycyjnego polskiego antysemityzmu”. Autor pisze jednak obszernie o tych sprawach w tekście właściwym książki (s. 168–181).

jak: „Kościół katolicki w Polsce i rola kultu maryjnego”, „przemiany cywilizacyjne i społeczne na wsi” czy „uprzemysłowienie na modłę socjalistyczną”.

Książka składa się z wprowadzenia, podziękowań, z podzielonych na mniejsze części osiemnastu rozdziałów merytorycznych oraz konkluzji, noszącej tytuł całej książki: „La Pologne au coeur de l'Europe”. Na podkreślenie zasługuje fakt, że Autorowi udało się zachować właściwe proporcje w wewnętrznej strukturze dzieła. I tak czasom Wielkiej Wojny i walce o Polskę Niepodległą poświęcił jeden rozdział liczący 60 stron. Okres II Rzeczypospolitej podzielił na dwa rozdziały chronologiczne: 1918–1926 oraz 1926–1939, liczące łącznie 156 stron. Jak widać, pierwszy z nich odnosi się do okresu przed majem 1926 r., drugi zaś obejmuje czas po przewrocie majowym. Co ciekawe, chociaż w narracji dominuje historia polityczna, Autor stara się też włączać wątki społeczne, narodowościowe, a także współczesne nam odniesienia polityczne.

W interesujący i dość oryginalny sposób poradził sobie z ukazaniem dziejów Polski w czasie II wojny światowej. Przede wszystkim — wbrew utartej praktyce — nie wyodrębnił ich, ale dokonał pewnego podziału. Otóż liczący 35 stron rozdział czwarty obejmuje lata 1939–1943, natomiast na obejmujący okres 1943–1948 rozdział piąty składają się 44 strony. Na uwagę zwraca fakt, że Autor odrębne paragrafy poświęcił „żołnierzom wyklętym” oraz ich narastającemu kultowi we współczesnej Polsce. Ciekawe z metodologicznego punktu widzenia jest to, że następny rozdział nie nazywa się na przykład „Apogeuem stalinizmu”, lecz: „1948–1956: Apogée de la soviétisation de la Pologne”. Wydaje się, że Autor chciał nam w ten sposób powiedzieć, że za istotę stalinizmu w polskim wydaniu uważa właśnie sowietyzację życia publicznego we wszystkich jego aspektach.

Odrębny rozdział — liczący 40 stron — Mink poświęcił wydarzeniom roku 1956. Niezależnie od wagi tej daty może się to wydawać proporcjonalnie zbyt dużo na tle innych okresów, lecz Autor pisze nie tylko o ówczesnych wydarzeniach w Polsce, ale i na Węgrzech, a także o formach ich upamiętniania po latach (np. konferencja w Paryżu w 1976 r.). Zresztą — w zgodzie z tym co napisał we wprowadzeniu — Mink w tym wypadku wykorzystał swój wcześniej napisany i opublikowany esej⁶. Podobnie postąpił w wypadku liczącego ponad 30 stron rozdziału dziewiątego na temat związku wydarzeń roku 1968 w Polsce z falą kontestacji w innych krajach świata. W tym wypadku esej został opublikowany wyłącznie w formie elektronicznej jesienią 2008 r. Nawiasem mówiąc, nie tylko z mojego punktu widzenia (co jest w pełni zrozumiałe, zważywszy na moje naukowe zainteresowania) są to jedne z najciekawszych fragmentów całej książki. Natomiast te dwa obszernie przedziela chyba jednak zbyt krótki i nazbyt powierzchowny (zaledwie kilkustronicowy) rozdział ósmy: 1956–1968, opatrzoney trudnym do przetłumaczenia — jeżeli nie chce się wracać do skompromitowanej „gomułkowszczyzny” — wyrażeniem „Le gomułkisme”.

Analogicznie, odnoszący się do lat siedemdziesiątych i liczący 35 stron rozdział dziesiąty został zatytułowany: „Le gierekisme”. W rozdziale tym zwraca

⁶ 1956, *une date européenne*, red. G. Mink, M. Lazar, M.J. Sielski, Lausanne 2010.

uwagę krótka ostatnia część, opatrzona tytułem: „Les jeux politiques autor de la personne et de «l'héritage» de Gierek dans la Pologne démocratique”. Rozdział jedenasty, który liczy zaledwie kilka stron, ma wszystko w praktyce mówiący tytuł: „Les cinq cents Jours de Solidarność (Gdańsk, août 1980 – décembre 1981)”. Podobnie jak następny dwudziestostronicowy rozdział poświęcony stanowi wojennemu, zawiera podstawową faktografię dotyczącą dziejów Solidarności.

Trzydziestostronicowy rozdział trzynasty zatytułowany: „1982–1988: L'échec de la normalisation” opowiada o przebiegającym krętymi drogami powolnym procesie przechodzenia normalizacji w normalność, symbolizowaną przez Okrągły Stół, któremu z kolei Mink poświęcił osobny, dziesięciostronicowy rozdział czternasty. Ukazał w nim krótko m.in. aktualny stosunek poszczególnych głównych sił politycznych do roli, jaką w procesie ustrojowej transformacji w Polsce odegrały rozmowy okrągłostołowe. Z uporządkowanej chronologicznie narracji autorskiej w jakimś stopniu wyłamuje się przeznaczony dla czytelników francuskich i polskich kilkunastostronicowy esej historyczny (tworzący rozdział 15) „Comprendre le communisme polonais dans le contexte du communisme français”. Stanowi on swoiste zamknięcie i podsumowanie okresu historycznego, w którym komuniści rządili w Polsce. Dzieje III Rzeczypospolitej, które podzielił na mniejsze części (1989–1995; 1995–2005 i 2005–2010, odpowiadające układowi chronologicznemu i zmianom, jakie zachodziły w trakcie ich trwania, Autor ukazał w trzech ostatnich rozdziałach książki, liczących łącznie 116 stron.

Jakie zatem wrażenie na czytelniku robi recenzowana praca? Na mnie mimo rozmaitych – wcale nie tak rzadkich – błędów rzeczowych i pewnych uproszczeń, zrobiła jak najlepsze. Jeżeli chodzi o pomyłki o charakterze faktograficznym, to tytułem przykładu można przywołać, że na s. 57 Mink podaje, iż w 1915 r. armia niemiecka wkroczyła do Warszawy 25 sierpnia, a 15 września okupowała Wilno, a na s. 62, iż do Warszawy weszła 5 sierpnia, a do Wilna 18 września. Premier RP w 1922 r. nazywał się Antoni Ponikowski a nie „Podnikowski”, jak napisano na s. 123 oraz w indeksie nazwisk. Na s. 151 znajduje się błąd wyjątkowo często popełniany. Otóż w czerwcu 1940 r. Francja nie podpisała kapitulacji, ale akty zawieszenia broni z Niemcami i Włochami. W 1941 r. nie istniała jeszcze Armia Krajowa, lecz Związek Walki Zbrojnej (s. 169), podobnie jak w 1943 r. nie było jeszcze Armii Ludowej, ale Gwardia Ludowa (s. 172). Józef Światło był podpułkownikiem, a nie podporucznikiem (s. 249). Nazwa Armia Czerwona przestała obowiązywać po 1945 r. Potem była Armia Radziecka i to ona jesienią 1956 r. pacyfikowała Węgry (s. 260, 272). Wiceminister spraw wewnętrznych z okresu Października 1956 r. miał na imię Juliusz a nie Julian Hibner (s. 280). Bierut nie żył już jesienią 1956 r., nie mógł więc pojechać na zjazd partii do Pekinu (s. 284). Był tam natomiast we wrześniu 1956 r. jego następcą na stanowisku I sekretarza KC PZPR Edward Ochab. Myślę, że wystarczy tych przykładów; dają one chyba pojęcie o „niedoskonałościach” recenzowanej pracy.

Powtarzam jednak, że błędy te, choć może irytujące i dla niektórych rażące, szczególnie dla polskiego czytelnika, nie wpływają na moją generalnie pozytywną ocenę całości. Jest to bowiem książka znakomicie, przystępnie (w dobrym

tego słowa znaczeniu) napisana. Niektóre fragmenty, dotyczące na przykład relacji polsko-rosyjskich, polsko-niemieckich, polsko-ukraińskich czy polsko-żydowskich mogłyby z pożytkiem służyć polskim maturzystom przygotowującym się do egzaminów na studia. Sądy odpowiedzialnie i w sposób wyważony formułowane przez Autora oparte są na jego rozległych lekturach, przemyśleniach i dyskusjach w środowisku akademickim. Brakuje mi może tylko szerszej refleksji Autora w kwestii: czy Polska rzeczywiście jest w sercu Europy, skoro tak często słyszymy, że jesteśmy na peryferiach Starego Kontynentu? A tak na marginesie warto byłoby także zapytać, czy Polacy są w sercu Europy?

Na koniec wypada podkreślić, że mimo wszelkich zgłoszonych zastrzeżeń i rzeczowych błędów, które naturalnie w tłumaczeniu należałoby poprawić, bardzo interesujące opracowanie autorstwa Georgesa Minka ze wszech miar zasługuje na możliwie szybkie wydanie w języku polskim.

Jerzy Eisler
(Warszawa)